

Hymyilevä mies (2016) kuvasi myös bisnestä lajin taustalla.

Teksti: JARI SEDERGREN

Suomalaisen urheiluelokuvan vuosikymmenet

Urheiluun enemmän tai vähemmän liittyviä elokuvateattereissa esitettyjä suomalaisia elokuvia lienee nelisenkymmentä. Sadan katsotuimman kotimaisen tai ulkomaisen elokuvan joukkoon niistä mahtuu vain Matti Nykäsen elämäkertaelokuva Matti.

Urheilu on näkynyt suomalaisessa elokuvassa 1920-luvulta lähtien osana kansallista kokovartalokuvaa, mutta enimmäkseen dokumentaarisisina lyhytelokuvina tai välähdyksinä kentältä ja kentän viereltä. Suomalaisen urheiluelokuvan taustalle voi varmasti asettaa kansallisen urheiluinnostuksen, joka oli saanut voimaa urheilijoiden olympiamenestyksestä sekä autonomian aikana että itsenäisen Suomen lipun värien alla.

Ensimmäinen suomalainen urheiluaiheinen näytelmäelokuva on vain katkelmana säilynyt **Uuno Eskolan** ohjaama ja hänen omaan novelliinsa perustuva mykkädraama Lumisten metsien mies (1928). Siinä Pariisissa asunut Raija Maurila (**Anni Hämäläinen**) palaa Suomeen maaseudulle vanhan kartanonomistajaisänsä luo. Turhamainen neiti hyljeksii maalaiselämää, mutta asenne muuttuu, kun hän tapaa ihmisiä vieroksuvan urheilullisen nuorukaisen, Raitojan Jussin (**Viljo Hurme**). Raija päättää ilmoittaa aran maalaispojan kansainvälisiin hiihtokilpailuihin. Arvatenkin kyse on tulevissa urheiluelokuvissa kovin tutuksi käyvistä kehitystarinasta.

Avoveteen

Kehitystarina oli myös Suomen ensimmäinen varsinainen urheiluelokuva, **Orvo Saarikiven** Suomi-Filmille ohjaama Avoveteen, joka sai ensi-iltansa elokuun lopulla 1939. Avoveteen perustui **Urho Karhumäen** romaaniin. Kun vuonna 1936 olympiakaupunki Berliinissä kilpailtiin sekä urheilun että kulttuurin saralla, Karhumäen romaani voitti Berliinin taideolympialaisten kultamitalin. Elokuvaan itsemurhan partaalla olleen ja hyväksikäytetyn nuorukaisen kasvusta juoksun olympiavoittajaksi – romaanissa oli puhuttu vain suurista kansainvälisistä kilpailuista – suunnitteli ensimmäiseksi Väinän Filmi Oy. Hanke, jonka vetäjäksi kaavailtiin teatteriohjaaja **Eino Salmelaista**, ei toteutunut.

Idea jäi kuitenkin elämään. Kun tuotantoyhtiöksi jatkossa tuli maan suurin elokuvavalmistamo Suomi-Filmi ja tuottajaksi yhtiön toimitusjohtaja **Risto Orko**, hanke oli vakaalla pohjalla. Käsikirjoittajaksi palkattiin elokuva-alalla aloitteleva **Ilmari Unho**. Orvo Saarikiven uralla elokuva oli käännekohta, sillä Avoveteen oli ohjaajansa ensimmäinen draamaelokuva kolmen komedian jälkeen. Pääosiin palkattiin ulkoiselta olemuksiltaan ajan hengen mukaiset hahmot: sielultaan ja ruumiiltaan terveyttä uhkuva **Kullervo Kalske**, joka oli elävässä elämässä poliisien 10-ottelun Suomen mestari – sekä maaseudun viattomuuden ja puhtauden perikuva **Irma Seikkula**.

Nyrkkeilyn merkittävää asemaa elokuvafiktiossa korosti Juho Kuosmasen Hymyilevä mies (2016).

Elokuvasa ovat mukana myös urheiluvalmentajat **Armas Valste** ja **Hannes Torpo**, radion urheiluselostajana esiintyy **Martti Jukola**. Maaseudun ja kaupungin ero, moraalisanoma ja sovinto sekä juoksun hurma saavat elokuvassa keskeisen sijan. Kansainvälisen menestyksen takeena oli teeman sovittaminen Saksassa merkittävään ”blut und boden” -henkeen, eikä tässä ole unohdettava myöskään rodullista periaatetta. Siitä ei ole kovin paljon suomalaisen elokuvan yhteydessä puhuttu, uutta **Teuvo Tulio**-tutkimusta lukuun ottamatta.

Sodan jälkeen sisulla ja sydämellä

Sodan jälkeen elokuvaohjaajien kärkikastiin nousut **Edvin Laine** ohjasi laajassa tuotannossaan kaksi urheiluaiheista elokuvaa. Naisten urheilua ajan hengen mukaisesti promovoiva Kultamitalivaimo (1947), jonka toisessa naispääosassa nähtiin **Hillevi Lagerstam** ensimmäisessä suuressa elokuvaroolissaan, ja urheilun parantavaa voimaa korostava Veteraanin voitto (1955). Molemmat esittelivät pääosassa keihäänheittäjänä **Tapio Rautavaaran**, vuoden 1948 olympiavoittajan.

Kultamitalivaimon innoittajana olivat kesällä 1947 Helsingissä järjestetyt SVUL:n ensimmäiset Suurkisat, 1940-luvun suurin urheilutapahtuma maassamme. Näihin kisoihin Suomen Filmitoimisto mainosti osallistuvansa ”omalla joukkueella” tämän elokuvansa muodossa. Sen lisäksi yhtiö teki kisatapahtumista koko illan dokumenttielokuvan Suomen Suurkisat 1947. Edvin Laineen muistaman mukaan Topias (**Toivo Kauppinen**) oli tehnyt käsikirjoitusluonnoksen jo vuonna 1939 mielessään Helsingin olympialaiset 1940. Kun kisat peruuntuivat, myös elokuvasuunnitelma siirtyi. Käsikirjoituksen valmistumisvuodeksi on merkitty 1947. Urheilujaksoissa Tapio Rautavaaralla on yllään HIFK:n tähtirintainen paita; todellisuudessa hän oli TUL:n ja Oulunkylän Tähtien urheilija.

Vuoden 1947 toinen urheiluelokuva oli **Yrjö Nor-tan** ohjaama ja **J. E. Westerbergin** aiheeseen perustuva Sisulla ja sydämellä (1947). Komediasa ylioppilaat haastavat polyteekkarit akateemisiin olympialaisiin. Pääosassa oli jo Avoveteen elokuvasta ja sitä ennen Jääkärin morsiamesta tuttu Kullervo Kalske.

Kun Suomen Filmitoimisto vuonna 1955 teki TUL:n 35-vuotisliittöjuhliin kytkeytyvän näytelmäelokuvan Veteraanin voitto, Rautavaara esitti TUL:n urheilijaa. Elokuvaan sisältyy autenttisia näkymiä vuoden 1954 neljänsistä liittöjuhlilta Helsingissä ja kuvissa nähdään muun muassa TUL:n puheenjohtaja **Väinö Leskinen** sekä pituushyppääjä **Jorma Valkama**, keihäänheittäjä **Soini Nikkinen** ja muita tunnettuja työväenliikkeen urheilijoita. Edvin Laineen veli **Aarne Laine** ohjasi osan elokuvasta.

Hannu Leminen ohjasi Helsingin olympialaisten dokumentit, kaksi kokoillan elokuvaa, mutta sitä edelsi amerikkalaista jääkiekkovalmentajaa Suomessa kuvaava rakkaustarina Hän tuli ikkunasta (1952). Urheilua elokuvassa ei ollut nimeksikään, mutta Amerikan ja Suomen yhteistä pussauskoppia sitäkin enemmän kansainvälistymisen hengessä. Myöskin 1960-luvulla **Jörn Donnerin** elokuvassa Sixty-Nine (1969) ja **Veikko Kerttulan** Iso Vaalee (1983) jääkiekko on oikeastaan vain peite muulle draamalle.

Urheilu saa vakituisen roolin – televisiossa

Sotavuosista lähtien urheilu sai vakituisen rooli osana uutiskatsauksia. Vaikka näytelmäelokuvissa urheilu oli näinä vuosikymmeninä taka-alalla, sen rooli oli tärkeä erityisesti televisiossa, jonka urheilulähetykset ja 1960-luvulla **Pekka Kotkavuoren** urheiludokumenteista lähtien ovat tärkeä osa urheilun julkista historiaa. 1970- ja 1980-luvulla lähtien tv-dokumentit, erityisesti henkilödokumentit, ovat painuneet ihmisten mieliin.

1960- ja 1970 -lukujen näytelmäelokuvaan urheilua ei paljon kelpuutettu, poikkeuksena **Risto Jarvan** Bensaa suonissa (1970), jossa ralliautoilu on näyttävästi, vaikka varsin kriittisesti esillä. Elokuva muistetaan ennen muuta **Rauli ”Badding” Somerjoen** esittämästä nimikappaleestaan. Ralliautoiluun palasi hupimielessä vasta **Markku Pölönen** vuoden 2009 elokuvassaan Ralliraita 1. Uuno Turhapuro -elokuvissa nähtiin vuosien varrella vähemmän elokuvista tunnettuja urheilulajeja kuten riippuliittoa ja golfia.

2000-luvun alussa urheilu nousi vakioaiheeksi fiktioelokuvissa. **Simo Halisen** elokuvana laadukas

Kuvat: SUOMEN URHEILUMUSEO

Tapio Rautavaara elokuvassa Veteraanin voitto (1955).

Urheiludokumentit ovat saavuttaneet hyviä tuloksia elokuvateattereiden katsomossa. JP Siilin jääkiekkoilijan kuva Sel8nne (2013) ja Arto Koskisen Kuningas Litmanen (2012) saivat dokumenteiksi kovia katsojalukuja.

kilpapyöräilydraama *Cyclomania* (2001) avasi pelin ja **Joona Tenan Katri Mannisen** käsikirjoitukseen perustuva komedia *FC Venus* (2005) monipuolista elokuvallista kenttää uudella lajilla, jalkapallolla.

Cyclomania ei tarinassaan tavoitellut taivaita siinä mielessä, että päähenkilöiden päämääränä olisi olympiavoitto tai maailmanmestaruus. Mutta työtä kansallinen menestyminenkin vaatii. Liekö elokuvan kaupalliseen menekkiin vaikuttanut se, että sen ilmestymisajankohtana vuonna 2001 suomalaiset olivat puulla päähän lyötyjä penkkiurheilijoita. Hiihtäjien dopingskandaali oli painanut penkkikarpeasien pään jalkojen väliin. Urheilu ei juuri silloin tuntunut hyvältä.

FC Venus tuo naisten urheilun elokuvaan

Kultamitalivaimon (1947) viitoittamalla tavalla naisurheilua saatiin odottaa elokuvateattereihin lähes kuusi vuosikymmentä. Yli 200 000 katsojaa saanut *FC Venus* oli menestyksenkäs taloudellisesti. Elokuvan mainoksen mukaan: ”*FC Venus* on romanttinen komedia naisista, miehistä ja heidän välisistä eroistaan. Se on tarina onnistumisesta ja epäonnistumisesta, voittamisen riemusta ja häviämisen pelosta – sekä jalkapallosta. Vastakkain asetetaan miesten viimeinen linnake, jalkapallo, ja naisten tulevaisuuden odotukset. Naiset haastavat miehet heidän elämänsä tärkeimpään jalkapallo-otteluun.” Suuresta vapautumisen tarinasta ei kuitenkaan ole välttämättä kyse: seksillä on osuutensa sekä elokuvan huumorissa että tarinan viehätöksessä ja sitä samaa korostaa naisten ehkä useammin kuin miesten maailmaan liitetyillä keskinäisillä huijauksilla, salailuilla, peloilla, epäilyillä ja ihmissuhdesotkuilla. Stereotypiat eivät olleet kuitenkaan haitaksi, kun Talent House myi elokuvan uudelleenfilmatisointioikeudet Saksaan, jossa sitä levitettiin 253 kopiolla.

Suosituimmaksi 2000-luvun ensimmäinen vuosikymmenen elokuvista nousi **Alexi Mäkelän** lähes puolen miljoonan katsojan rajapyykkiä tavoitellut *Matti* (2006), joka oli tekijöidensä mukaan tositahtumiin perustuva kertomus mäkihyppääjä **Matti Nykäsen** vauhdikkaasta urasta ja elämästä. Nykäsen elämän valkokankaalle saatetut uskomattomat kиеmurat olisi hyvänkin käsikirjoittajan ollut vaikea

Nyrkkeily teemana 2000-luvun alussa

Nyrkkeily oli ollut näyttävästi esillä **Juha Rosman** draamassa *Who is Joe Louis* (1992), jossa tyrmätty

mies tekee paluuta. Rosman varhaisemmassa ja äänitystä myöten äärimmäisen hienossa nyrkkeilydokumentissa *Per aspera* (1981) esiintyivät **Elis Ask**, **Tarmo Uusivirta**, **Osmo Kanerva** ja **Olli Mäki**. **Matti Ijäksen** kiitetty nyrkkeilyaiheinen draama *Haaviden kehä* (2002) vahvisti urheiluelokuvan asemaa 2000-luvun alussa. Urheilu toimii elokuvassa sekä symbolisena että fyysisenä välikappaleena silloin, kun kuvattavana on isän ja pojan välinen suhde ja pojan kasvaminen mieheksi.

Nyrkkeilyn merkittävää asemaa elokuvafiktiossa korosti **Juho Kuosmasen** mustavalkoinen elokuva *Hymyilevä mies* (2016), joka kertoo tarinan MM-otteluunsa vuonna 1962 valmistautuvasta Olli Mäestä. Onnistuneen elokuvan mielenkiintoisimpia piirteitä on sen antama kuva nyrkkeilyyn aina kuuluvasta urheilupromootiosta, bisneksestä kamppailun takana. Kamppailulajit, vaikka enemmän voimamiehen ja voiman menettämisen mielessä kuin kilpaurheiluna, olivat olleet esillä myös esillä *Matti Ijäksen* elokuvassa *Painija* (1985).

Arto Halonen oli ohjannut urheiludokumentteja muun muassa nyrkkeilijä **Tarmo Uusivirrasta** ja aitajuoksija **Arto Bryggaresta**, mutta fiktiossa esiin nousi komediallinen puoli. Isänmaallinen mies (2013) pureutui fiktiivisen tarinan kautta dopingilmiöön, jota Halonen oli perannut vakavalla mielellä myös dokumenttielokuvassaan *Sinivalkoinen valhe* (2012). 2010-luvulla urheiludokumentit ovat saavuttaneet aiempaan verrattuna hyviä tuloksia elokuvateattereiden katsomossa. **JP Siilin** jääkiekkoilijan kuva *Sel8nne* (2013) ja **Arto Koskisen** Kuningas Litmanen (2012) saivat dokumenteiksi kovia katsojalukuja.

Tuorein urheilutapaus elokuvateattereissa on jääkiekon maailmanmestaruuden tavoitteluun ja saamiseen liittyvä draama *95*. Huolimatta sen laajasta levikistä, katsojaluvut näyttävät keväällä 2018 jäävän ainakin tavoitteeseen nähden varsin vaatimattomiksi. Asiaan on saattanut vaikuttaa se, että lähes yhtä aikaa sen kanssa markkinoille tuotu elokuva *kisasta*, jossa Suomi tunnetulla tavalla jäi ”hyväksi kakkoseksi”, saavutti miljoonan katsojan rajan. Urheiluelokuvissa rima on yleensä laskettava paljon alemmas. Suomen elokuvasäätiön tilastoinnin mukaan sadan katsotuimman kotimaisen tai ulkomaisen elokuvan joukkoon mahtuu vain *Matti Nykäsen* elämäkertaelokuva *Matti*.

JARI SEDERGRÉN, VTT

Elokuva- ja televisiotutkimuksen dosentti

Erikoistutkija

Kansallinen audiovisuaalinen instituutti KAVI

Sähköposti: jari.sedergren@kavi.fi